

Гурлева Тетяна Степанівна, науковий співробітник лабораторії консультативної психології та психотерапії Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

ЗНАЧЕННЯ, ЗНАЧИМІСТЬ ТА ДІЄВІСТЬ СМISЛУ ЖИТТЯ: ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА У ЙОГО СТАНОВЛЕННІ

Заставить человечество пробудиться от глубокого сна, отказаться от жалкого прозябания может только тот, кто понял смысл личностного существования и зовет к его вершинам. Если индивид не внемлет этому зову и не вступает на путь личностной жизни, он теряет сам смысл жизни, как теряет чувствительность бездействующий орган. Тогда он ищет этот смысл в бесплодном умничании или бегстве от действительности.

Еммануель Мунье

... Духовное является для человека самым главным, самым важным. Это первоисточник, корень всего. Наше счастье прежде всего зависит от того, что внутри нас, а потом уже от того, что вокруг нас.

А. Мень

Чтобы жить достойно и не быть приниженым и раздавленным мировой необходимостью, социальной обиденностью, необходимо в творческом подъеме выйти из имманентного круга «действительности», необходимо вызвать образ, вообразить иной мир, новый по сравнению с этой мировой действительностью (новое небо и новую землю)

Н. Бердяев

Наукові погляди на смисл життя

Переломні моменти у психічному розвитку особистості людини пов'язані, на думку О.М. Леонтьєва, з істотними перебудовами її мотиваційно-смислової сфери. Учений відзначав, що задоволення наочно-речових потреб і мотивів людини веде до того, що вони зводяться лише до рівня умов її життя. «Тому особистість, – писав він, – не може розвиватися в рамках споживання, її розвиток необхідно передбачає зсув потреб на творення, яке одне не знає кордонів» [14, с. 226].

«Вся історія людського суспільства, – говорив О. Мень, – полягала у тому, щоб підноситися, долати тваринні, біологічні окови, які нас обмежують і сковують». Унікальною властивістю людської істоти, яка робить її людиною, є духовність, що є «володіння духом, безсмертним, творчим, етичним, вільним духом». Відповідаючи на питання про смисл життя, філософ казав: «Наше життя лише тоді отримує смисл, якщо ми піднімаємося вгору» [16]. Ці слова перекликаються з висловом відомого психолога С.Л. Рубінштейна, який в своїх «Щоденниках» писав: «Моє життя завжди йшло по висхідній, не дивлячись на життєві втрати, що його супроводжували, не дивлячись на те, що деколи воно набувало трагічного повороту».

У соціології прийнято розглядати наступні три рівні особистісного буття.

Перший – рівень соціально осмисленого буття як результат суспільного життя з його природними і соціальними закономірностями, які сфокусовані в свідомій діяльності конкретного індивіду шляхом її осмислення і відшукування в ній загального результату. Так формується неповторна у своєму роді індивідуальність, яку заве-

дено називати особистістю. Створюючи себе як особистість, реалізуючи власну соціальну форму буття, людина потребує певної системи цінностей, що відображають суб'єктивну значущість подій і явищ та відповідають її смисложиттєвим інтересам. Ця система цінностей та інтересів складає смисловий каркас, на основі якого виникають і розвиваються всі інші стосунки суб'єкта із зовнішнім світом.

Другий – індивідуальний рівень, пов'язаний з особливостями конкретного соціокультурного середовища, в рамках якого під керівництвом індивідуальної самосвідомості здійснюється процес творчого приведення соціальних умов буття у відповідність з духовними устремліннями індивіда. На цьому рівні здійснюється самобутній синтез генетичної і соціальної програми розвитку.

Третій – екзистенційний рівень, де особиста самосвідомість вже не піддається безпосередньому контролю з боку системи суспільних стосунків. На цьому етапі набирають чинності процеси творчості, самостійного відкриття і формування духовних і матеріальних цінностей; відбувається осмислення особистого і суспільного буття, виробляються життєва позиція і форми реагування на соціальне середовище. Людина зайнята пошуком найбільш оптимальних для себе умов існування і захищає обраний шлях, який дозволяє якнайповніше розкрити смисл людського достоїнства. На цьому рівні індивід включається в загальне культурне життя, інтеріорізує соціальний досвід і наповнює соціальне культурне поле власними, суспільно значущими відкриттями. Особистість вже виступає як самостійна сила, а не виразник чужої волі. Тому особистісне буття має духовну природу і лише ззовні детермінується соціальними стосунками [7].

Згідно з О.М. Леонтьєвим, особистісні смисли виражають упередженість індивідуальної свідомості, її особливу суб'єктивність. Тож, особистісний смисл – це значення, опосередковане мотивом. Тому у психології важливе значення, на відміну від мотивів-стимулів, надається смислоутворюючим мотивам. До перших відносять мотиви, які спонукають до реальних дій в конкретних життєвих або учбових ситуаціях. До других – мотиви, що впливають на вибір життєвої позиції, світогляду, професії та інші «смислові одиниці життя». За допомогою отримання смислів-цілей, смислів-інтересів, смислів-мотивів, смислів-переживань, смислів-стосунків відбувається самотворення особистості. Становлення зв'язної системи особистісних смислів і є процес становлення особистості. Для його характеристики О.М. Леонтьєв використовує такі поняття, як вибір смислів, особистісна сфера, «смислові одиниці життя», позиція та ін., аналіз яких показує, що «смислу не навчають – смисл виховується», але при цьому не нав'язується [14].

У психологічних словниках смисл життя визначається як морально-світоглядне уявлення, згідно з яким людина зіставляє себе і свої вчинки з вищими цінностями, ідеалом, а під смислоутворенням розуміється формування в особистості загальних уявлень про смисл життя, пошук й опанування смислом власного існування. Пошук особистого смислу передбачає аналіз власного духовного досвіду і пов'язаний із формуванням життєвих цілей. Знайшовши смисл життя, особистість визначає свій життєвий шлях, орієнтує свої прагнення, наміри на головну мету життя, яка відкриває глибoku перспективу, розширює життєвий горизонт і можливості людини. Від смислу життя залежить також вибір професії, критерії спілкування і взаємин з іншими людьми і т.д.

Високий смисл життя як показник духовності особистості

Обмірковуючи питання онтології смислу життя, філософ Д.В. Пивоваров вважає, що ця проблема з'являється як роздум про закладений у душі кожної людини «генотип, який зумовлений зверху», а також про обставини перетворення цього генотипу у фенотип. Він пише, що неоплатоніки і християнські мислячі філософи зауважують, що «Бог є життя, життя вічне і все є життя – всередині та ззовні (духовно, душевно і вітальнотілесно), і конкретизують поняття смислу життя як самопізнання, метафізичну совість, збереження та відстоювання незалежності унікального «Я», «іскорку Божу», злиття з Абсолютом і т.п. [17].

Осмисленість життя особистості проявляється у готовності слідувати чомусь вищому і довершеному, самодостатньому (В.Ю. Інтоватов). Прояв людиною власної людської суті неможливий без прагнення до смислів ідеального буття (В.В. Летунівський). Пошук смислу життя виступає умовою проявлення духу в людині (А.О. Горелов). Гуманістична психологія визнає можливість гармонійного існування людини лише за наявності у неї «високого» смислу життя (О.О. Бодальов, Г.А. Вайзер, В.Е. Чудновський та ін.), яке, за нашим глибоким переконанням, забезпечує рух життя «по висхідній» (вираз Л.С. Рубінштейна).

Відзначаючи безперечний зв'язок матеріального, соціального і духовного (А. Ассаджолі, Г.О. Балл, В.В. Летунівський, Д.О. Леонтьєв, С.Д. Максименко, А.В. Петровський, В.О. Татенко та ін.), важливо наголосити на пріоритетності саме духовного розвитку людини. Адже той, хто вже сягнув до так званої вершини духу, вже не здатний на ниці почуття і прояви, він спрямований на творення, творчість, удосконалення не лише себе, але і свого середовища, навколишнього світу.

Можна говорити, що від того, які саме цінності стануть домінуючими, охоплюючи увесь життєвий простір людини, вирішальним чином залежить становлення особистості, якість життя, те, типовим представником якого варіанту життя (за В.М. Дружиніним) людина стане [5]. Так, переважання соціальних цінностей можна пояснити пристосованістю, а духовних – порівняти зі здібністю до світоспоглядання, пошуку нових буттєвих цінностей («життя як творчість»). Поширення споживацьких настроїв, надмірна стурбованість «людей дії» соціальним положенням, успіхом («життя-ціледосягнення») викликає внутрішній конфлікт, незадоволеність життям у людини, яка внутрішньо все ж таки прагне до його духовного наповнення. Тому сучасна психологічна наука покликана допомогти особистості вийти за межі кола фізично-соціальне, виявити і розвинути в собі духовний першопочаток, знайти (відкрити) духовний, високий смисл життя. Адже духовні, сутнісні смисли задають висхідний вектор розвитку особистості, її життєвого шляху, допомагають людині знайти себе достеменно, справжню.

Під високим смислом життя ми розуміємо таке психологічне утворення, яке визначає уявлення людини про найвищі, духовні цінності і відповідно до яких вона буде своє життя, прагне його усвідомити як цілісний процес по висхідній. Високий смисл життя може складатися з декількох високих значень людського буття («духовне смислове ядро»).

Значення, значимість та дієвість смислу життя

Високий смисл як духовне надбання, екзистенційна цінність емоційно переживається людиною (так званий «чуттєвий смисл»), і є не просто «застигле» значення, якась безперечна істина (наприклад: Добро, Віра, Любов, Краса), але також дія, насичена цим високим смислом.

Під особистісним смислом О.М. Леонтьєв розумів відношення суб'єкта до світу, який виражений у **значеннях**, тобто немов «значення значення» для особистості, що нерозривно пов'язане з її мотивами і загальною спрямованістю. Індивідуальні значення і особистісний смисл є продуктом внутрішньої діяльності. Особистісні смисли виражають упередженість (рос. м. – «пристрастность») індивідуальної свідомості, її особливу суб'єктивність. Індивідуальний смисл – це значення, опосередковане мотивом [14].

Смисл життя має не лише певний зміст, а й суб'єктивну значимість. Людина **переживає** те, що втілює і має зробити, вона **відчуває** те, що може статися або реальні результати скоєного як погане чи добре для себе особисто. Про «чуттєві форми психічного явища», «чуттєву тканину», «чуттєві образи», значення і особистісний смисл, про «чуттєве переживання мотивів», «емоційне переживання» писали Л.С. Виготський і О.М. Леонтьєв. Цікавими і такими, що заслуговують глибокого наукового дослідження, представляються нам погляди філософа і поета І.Я. Франка на чуттєву сторону смислів, які він називає «змислами». «Все, що ми знаємо, – писав він, – є продуктом наших змислів – тобто доходить із зверхнього світу до наших мозкових центрів за посередництвом змислів...». Пам'ять, свідомість, фантазія, чуття, воля – «всі вони оперують матеріалом, якого їм доставляють наші змисли». Для прикладу І. Франко приводить слова нашої коломийки, яку співає дівчина:

Ой солодка капустана, а гірке качання;

Ой солодке закохання, гірке розлучання.

«Не всі змисли, – зауважує філософ, – однаково важні для розвитку нашої душі, і вже елементарна психологія розрізняє вищі і нижчі змисли, тобто такі, що мають свої спеціальні і високорозвинені органи (зір, слух, смак, запах), і такі, що не мають таких органів (дотик зверхній і внутрішній). З психологічного погляду, крім зору і слуху, найважливіший власне дотик, бо він дозволяє нам пізнавати такі важні прикмети зверхнього світу, як об'єм, консистенцію (твердість, гладкість і т. ін.) і віддалення тіл, тимчасом коли зір дає нам поняття простору, світла, барв, а слух – поняття тонів і часу (наступства явищ одних за одними)» [20].

Коли мова йде про високі духовні, або соціальні, родинні, або, наприклад, негідні чи ниці смисли, то людина, пригадуючи, думаючи про них, відчуває присмак, колір, простір, розміри і т. ін. Так, за даними нашого емпіричного дослідження (методика семантичного диференціалу), смисл життя може визначається за допомогою таких прикметників, як: красивий, приємний, швидкий, твердий, темний і т. ін. Коли людина не досягає бажаної мети в житті, то відчуває присмак гіркоти чи сухості у роті, натомість відчування «повного дихання», «ковтка свіжого повітря» – у разі вчинення доброї справи. Відчуття світла, яскравих кольорів (орган зору) і приємних запахів (орган нюху) має місце тоді, коли людина сповнена натхненними творчими планами, які їй вдається виповнювати. Можна припустити, що приємні переживання, які людина отримує від задоволення, що дарують їй органи чуття, породжуючи чи підкріплюючи відповідні «змисли», впливають на загальний психічний і фізичний стани людини, її сприйняття свого життя, інших людей. Тож сприяння розвитку духовного в людині,

відкриттю нею високих смислів («змислів» – за І. Франком) допоможе особистості ставати здоровішою «душею і тілом».

Смисл життя розглядається як дія, адже він «одночасно і смисл, і мета» (О. Мень), не лише значення, але і значущість, «не лише вказує, але вказує, маючи в самій цій вказівці якусь мету» (Ш.М. Рахматуліна). На думку О.П. Колісника: «Саморозвиваються, тобто змінюються в напрямі приростання, можливості, пов'язані зі смислами – такі, як здатність зосереджуватися, довіряти, вчуватися, любити, брати на себе відповідальність. Вони збільшують можливості породження смисловідповідних життєвих актів і нарощують потенціал особистості» [12].

За нашими дослідженнями, більшість опитаних київських старшокласників поряд з визначенням високому смислу життя, як то «Смисл – це кохання», дає такі йому пояснення: «любити людей», «робити добро», «співпереживати», «творити», «створювати прекрасне», «бути чесним і справедливим». Тому варто підкреслити діяльний, вчинковий характер смислу життя для індивіда, який відкритий новому досвіду, готовий до самопізнання, самореалізації, пошуку відповіді на питання: «Хто я є і для чого живу у цьому світі?» (М.М. Бахтін, В.О. Татенко, В.А. Роменець).

Готовність людини до **вчинку** і здатність його здійснити – показник її душевно-духовного розвитку (праці В.А. Роменця та його послідовників). Досліджуючи поняття «вчинок», Я. Кальба підкреслює, що слово «чинити» в українській мові тлумачиться не лише як «робити що-небудь, займатися чим-небудь, здійснювати щось, творити», а ще й як «бути джерелом чого-небудь», «щось породжувати». Наприклад: «І знов жага на світі жити. Чинить добро, людей любити...» (М. Старицький). Тож, слова «вчинок», «вчиняти» містять в собі певну внутрішню умову, детермінанту, першопричину [11, с. 149].

Щодо термінів: *значеннєвий* – стос. до значення, тлумачиться як громадська, політична, історична і т. ін. вага, роль кого-, чого-небудь; важливість. *Суть чого-небудь*; зміст. *Значимість* (або значущість) – означає: роль, важливість чого-небудь; суть чого-небудь; зміст. (Словник української мови: в 11 томах. – Том 3, 1972. – Стор. 648.) *Дієвий* (або дійовий) – здатний активно діяти; здатний робити вплив на що-небудь. (Словник української мови: в 11 томах. – Том 2, 1971. – Стор. 302.)

У контексті нашої статті можна говорити, що вчинок породжується розумінням людиною значення (змісту) смислу свого життя, переживанням (відчуванням) його суб'єктивної значущості, а також внутрішньою готовністю і здатністю діяти у напрямку задоволення своєї життєвої мети.

Тож, виходячи із вищезазначеного, варто підкреслити, що *смысл життя* – це і значення, і значимість, і дія, вчинок, а значить, охоплює та поєднує водночас і знання, і переживання, і поведінку людини.

Відповідальність, совість, свобода, вибір у контексті смислу життя

Не зайвим буде наголосити й на тому, що з категоріями смислу життя, життєвих смислів органічно пов'язані категорії відповідальності, совісті, свободи, вибору. Так, здатність взяти на себе відповідальність перед самим собою за безпосереднє втілення смислу в життя є відмінною рисою його реалізації (коли те, що людина знає і розуміє, вона втілює у життя). Але без відповідальності також неможливе опанування людиною індивідуальним смислом життя, адже лише відповідальна людина прислухається до власної совісті, власної душі (потреба, мотив, переживання). На жаль, у наш час, як відзначала Т.О. Флоренська, «витісняється найголовніше, святая святих душі людини – голос совісті» [19]. Совість, будучи «смысловим органом, інтуїтивною здатністю», що дозволяє знайти єдиний смисл, що криється у будь-якій ситуації (В. Франкл), являє собою співвідношення думок, намірів і вчинків «закона, який живе в нас» (І. Кант). і цей процес не відбувається без яскравих переживань, без відношення до себе як до особи, яка, здійснюючи вільний вибір, зростає і рухається до досконалості, або ж по-справжньому страждає, коли зраджує себе, деградує, переінакшуючи траєкторію свого життя у цілому.

Тож ухвалення рішення «хто я?» – акт не лише свободи, але й відповідальності. Відповідь на питання «для чого живу?» передбачає особистий вибір людиною того, яким саме шляхом йти, за допомогою яких засобів, яким чином досягати своєї мети. Особистісний вибір є актом «свідомим, довільним, відповідальним, ціннісним і вільним», – зауважує Ф.Ю. Василюк [3, с. 293].

Готовність людини до особистісного вибору пов'язана, на думку Н.Ю. Журавльової, з рівнем її особистісної зрілості, здатністю брати на себе відповідальність за своє життя [8, с. 118]. За даними дослідниці, у свідомості українців поняття «особистісний вибір» активно пов'язане з «ідеєю довільності і свободи, але в ряді випадків має слабкі зв'язки з іншими важливими характеристиками, такими як усвідомленість, відповідальність, ціннісно-смысловий аспект», хоча всі опитані визнають їх беззаперечно важливість. І ця «неповнота» є

зоною можливої психотерапевтичної роботи з темою вибору, його особистісною наповненістю, з проясненням його ціннісно-смыслового контексту [Там само, с. 128-129].

Заслужують на увагу суждення про те, що буттєві цінності, такі як істина, добро, краса, справедливість (за А. Маслоу) не підлягають ранжируванню, оскільки сам принцип ієрархії протистоїть ідеї свободи – він зумовлює вибір ієрархічно вищого мотиву або цінності (Ф.Ю. Василюк). Коли буттєві цінності не підлягають ранжируванню, це означає, що саме на цьому рівні виникає реальна свобода. Причому на рівні духовності поведінка визначається декількома однаково значущими вищими цінностями, «полем цінностей», і стає вільною, альтернативною (Д.О. Леонтьєв). Певно, у вільному русі цінностей, у такому неієрархізованому просторі смислів, на жоден смисл, його зміну тощо ніхто і ніщо не здатен впливати, окрім самої людини, котра, як справжній творець, може вільно знаходити і вибирати той або інший смисл як у будь-якій окремій життєвій ситуації, так і смисл свого життя у цілому.

Тут можна говорити про «смыслові поля вищого «Я», «...яке, – вважає О.П. Колісник, – започатковується із становленням духовного потоку психіки і є проявом «Я-ідентичності». Смыслові поля базуються на вищих межових цінностях (свобода і справедливість, краса й істина, добро і любов, віра і Надсмысл) і виражаються у відповідних їм породженнях діяльних ставлень до іншої людини, до себе, до світу, до Абсолюту. У результаті усвідомлення, прийняття і трансформації в смисли цих децентрованих головних цілей життя, які виражають найкращі екзистенціальні межові цінності, особистість ґрунтовно і творчо самовиражається в головному виборі життя – виборі провідного сенсу в ієрархії смислів та виборі сценарію життєвого шляху, який реалізує нову ієрархію смислів як незвіданий задум життя [12].

Пошук смислу – шлях до вибору власних можливостей

У процесі психологічної допомоги важливо: надавати людині можливість прислухатися до себе, голосу власної совісті, підтримувати прагнення і готовність шукати, берегти, захищати і реалізовувати сутнісні смисли, нести за свій вибір особисту відповідальність. Правий був В.Н. Дружинін («Варіанти життя»), коли відзначав, «що зовнішній тиск на особистість – «Шукай смисл життя!» – сам по собі може породити невротичний стан. Людина вимушена захищатися: «Але я й так задоволена життям. І не потрібні мені жодні цілі, ні про які вищі смисли життя я думати не бажаю!».

Такий «крик душі» у котрий раз підтверджує необхідність того, щоб психологічний супровід був вільним від будь-якого маніпулювання і тиску на людину, її свідомість і особистісний вибір. Образно кажучи, людина має бути відкрита вибору, а не тією, яку штовхають до нього, якими б хорошими не здавалися комусь його альтернативи. Надаючи психологічну допомогу, важливо сприяти розумінню людиною себе і світу відповідно до її наявних життєвих цінностей і смислів, пропонуючи їй вектор духовного самопізнання і саморозвитку, наче привідкрити завісу, за якою людина зможе побачити до сих пір приховані для себе можливості.

Компетентісний психологічний супровід може допомогти молодій людині відчуті і усвідомити себе *особистістю творця*. Це можливо у процесі збагнення і втілення смислів високого порядку, нового осмислення себе, інших людей, життєвих реалій. «Творчість для мене, – писав М. Бердяєв, – не стільки оформлення у кінцевому, у творчому продукті, скільки розкриття безконечного, політ в нескінченність, не об'єктивізація, а трансцендування. Творчий екстаз (творчий акт є завжди екстаз) є прорив у нескінченність» [1, с. 458]. Тому так важливе споглядання, якому у наш час приділяється, на жаль, недостатньо уваги, замінюючи його прагматичним підходом до життя, до стосунків з іншими людьми, до справи, якою людина займається. «Споглядання не є абсолютна пасивність духу, як часто думають. У спогляданні є також момент духовної активності і творчості», – відзначав філософ [Там само, с. 471].

Ми можемо додати, що саме у процесі *творчого споглядання*, «виходу за межі себе» людина може відкрити для себе смисли вищого порядку, по-новому осмислити своє життя, себе, інших людей, життєві реалії. Досить згадати хоча б такі, нині популярні, шоу країни, як «Х-фактор» і «Україна має талант». Не лише дорослі, але й діти, підлітки, юнаки у більшості своїй є прикладом творчого піднесення, якнайкращої реалізації власних можливостей (художніх, інтелектуальних, волевових, акторських і т.д.). Учасники шоу випробовують здатність втілювати свої найзаповітніші мрії і наміри, в кращих випадках пов'язані не лише з вивіщенням власної особистості, а й інших людей (які дивляться передачі, слухають, переживають, голосують тощо), і розуміють, що будь-які плани можна таки перетворити на дійсність.

М. Бердяєв визначав творчість як перетворення світу, творіння «нового буття», прорив до «світу іншого», перетворення небуття на буття. Творчість має охоплювати всі сфери діяльності людини, але головною областю докладання творчих сил він вважає *художню діяльність*, яка найкраще розкриває суть творчого акту (Бердяєв Н.А. О русской философии. – Ч. 1. – С. 21.).

Спрямованість наших юних співвітчизників на духовні життєві смисли, а також прагнення, готовність і можливість здійснювати їх, вимагають від суспільства у цілому, від соціального оточення, окремих груп, школи, сім'ї – зокрема, створення сприятливих (розвиваючих) умов для особистісного зростання молодих людей, розширення і активізації їх внутрішніх і зовнішніх резервів для пошуку і реалізації цих смислів, а значить – для духовного оновлення і досконалості, причому, як сучасної молоді, так і суспільства у цілому. Варто підкреслити, що цей шлях не безтурботний і легкий, а вимагає від самої особистості значних зусиль. «Залежно від якості духовного складу особистості, що сформувалася в певних обставинах життя і виховання визначається те, настільки повно використовуються потенційні сили і розвиваються здібності. У цьому вирішальну роль відіграє усвідомлення індивідом смислу своєї діяльності як покликання, помножене на силу волі, цілеспрямованість, наполегливість і трудолюбство. Це сприяє виробленню цілей і установки, максимальній концентрації фізичних і духовних сил, самовіддачі, творчому горінню і захопленню, яке часом переростає в одержимість й самопожертву», – зауважував Л.О. Сморж, який усе своє життя до останку присвятив творчості [18].

Спілкування як механізм обміну життєвими смислами

Конструктивне і результативне спілкування з людиною, яка має екзистенційні проблеми, неможливе без встановлення діалогу, який передбачає *сміслообмін між суб'єктами взаємодії*. На формування смислових позицій у молоді впливає те, які смисли транслюють дорослі, якими значеннями і зразками їх реалізації вони можуть «заразити» дітей. Комунікація займає істотне місце серед механізмів, які забезпечують засвоєння, розуміння і прийняття цінностей. Нав'язування ж смислів, «зобування» позбавляє підлітка або юнака здатності критично ставитися до всього, що йому пропонується, брати відповідальність за свої наміри і вчинки, за свій особистісний вибір. Трансляція цінностей відбувається не лише у ході безпосереднього спілкування, а також через телебачення, пресу, рекламу, інтернет. Але цей, досить неконтрольований, процес далеко не завжди враховує потреби, думки, очікування і настрої своїх споживачів, особливо молоді, яка, «не розжовуючи, проковтує» інформацію, часто незрозумілу, недоступну для віку, а то й зовсім шкідливу. Некритичне засвоєння нав'язуваних смислів та цінностей призводить до зняття з себе відповідальності за власні дії і вчинки, позбавляє людину осмисленості власного буття, робить її нездатною до життєтворчості.

Які ж життєві пріоритети у сучасних українців, зокрема у молодих? Що повинен знати і враховувати психолог у роботі з людьми, стурбованими втратою, пошуком смислу, дезорієнтацією у системі життєвих цінностей?

Пропонуємо окремі результати проведеного нами пілотажного дослідження групи київських психологіє-консультантів і психотерапевтів. Так, у якості домінуючих смислів у суспільстві взагалі опитани психологи назвали – смисли матеріальні і виживання; серед старшого покоління – соціальні стандарти, радянські норми та ідеали, духовні та соціального визнання; серед молоді – матеріальні, гедоністичні, статусні, розважальні, менше – самореалізації, пошуку себе. Переважна більшість опитаних психологів відзначили необхідність «високих життєвих смислів», серед яких віділені такі, як творчість, любов, свобода, самореалізація, духовно-релігійні цінності, служіння людям, рух до Бога та ін.

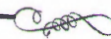
Серед життєвих смислів взагалі (відібраних опитуваними із запропонованих смислів, а також знайдених ними самостійно) виділені наступні (у порядку зменшення кількості їх вибору): духовні або високі; матеріальні; пов'язані з фізичним здоров'ям; меркантильні; соціальні, цивільні, безпеки; родинні, батьківські; колективні, групові, дружні; комунікативні, освітні, професійні; екзистенційні; індивідуальні, особистісні.

Серед висловлювань, за якими психолог може передбачити, що у клієнта є екзистенційна проблема, зокрема, проблема смислу життя, названі наступні: «Не знаю, заради чого жити, чим заповнити порожнечу, що робити далі», «Як отримати задоволення від життя», «Як жити далі, немає роботи, діти живуть своїм життям», «Від мене пішла дівчина. Жити не хочеться. Сил немає», «Навіщо жити, все одно помреш», «Нецікаво жити, нічого не хочеться, відчуваю відсутність життєвої енергії», «Я не про те мріяла. Не те робила», «У мене наче все є, батьки мене повністю забезпечили, але це не радує. Відчуваю, чогось головного не вистачає» [4, с. 105-111].

За підсумками інтерв'ю з психологами-практиками можна припустити, що подібні вислови можуть свідчити про відсутність або втрату такого смислу життя (або життєвих смислів), який призводить до відчуття неповноти життя, його високої якості, до почування безпеки, щастя, гармонії, упевненості в собі та відносно надійності свого життєвого шляху. Це такі високі смисли, як любов, віра, надія, прагнення втілити себе і свої здібності у творчості, мистецтві, у пклуванні про людей, довіра у стосунках тощо.

Відомо, що *сензитивним періодом* для засвоєння складних смисложиттєвих понять, пошуку ціннісно-смислових орієнтирів, становлення системи життєвих цілей є старший підлітковий і юнацький вік. Проведене

нами опитування київських старшокласників і першоккурсників показало, що вони прагнуть до відкриття для себе високих життєвих смислів, хоча, слід зазначити, багато хто не вірить в реальне втілення їх у життя («Хочеться чогось справжнього добитися у житті, зробити щось добре, хороше. Але коли всі довкола кричать: «Заробляй більше, отримуй задоволення, будь крутим!», тиснуть своєю думкою, то сил не вистачає протистояти»).

Опитані підлітки і юнаки відзначають, що для втілення високих задумів деколи не вистачає сили волі, особистої відповідальності, завзятості, упевненості в собі і у своїх силах, конче необхідні також високі очікування від них з боку навколишніх і значущих людей, їх довіра, повага і підтримка. Окрім того, школярі та студенти визнають вірогідність переоцінки і збагачення життєвого смислу (або системи смислів) в процесі дорослішання і опанування досвідом, усвідомлюють необхідність чинити опір обмежувальним обставинам, досягати і втілювати високі життєві смисли, брати особисту відповідальність за цей рух.

Молодіжна субкультура

Соціальне середовище у становленні життєвих смислів

На особливу увагу заслуговує те, що на формування особистості, її смислової сфери впливають *цінності певної субкультури* (як частини культури суспільства). Ці цінності не означають відмови від культури, прийнятої більшістю суспільства, але виявляють деякі відхилення від неї. Коли якась група або співтовариство проголошують норми і цінності, що явно суперечать пануючій культурі, то на їх основі формується контркультура. Елементи як субкультури, так і контркультури спостерігаються і в сучасному молодіжному середовищі (емо, готи, рокери, реппери і т. ін.). Субкультура заснована на ідейних поглядах, політичних або моральних переконаннях, і навіть на смислі життя.

Молодіжна субкультура, з одного боку, є немов би викривленим дзеркалом «дорослого», «офіційного» світу речей, стосунків, потреб, цінностей, з іншого боку, вона, хутко реагуючи на все нове і прогресивне, виробляє «щось своє». Наприклад, поняття «свобода» нинішня молодь розглядає не відповідно до необхідності, а необхідність – з відповідальністю (як це розуміло старше покоління). Поняття «несвобода» бачиться у зв'язці з примусом і насильством, як втручання старших у приватне життя молодшої генерації.

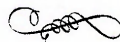
Формування підліткової і юнацької субкультури – це загалом очікуване, звичайне явище, як вихід дітей з поля впливу дорослих, більш старшого покоління. Проте проголошені й пануючі у тій чи іншій субкультурі (а не лише в суспільстві у цілому) цінності та смисли необхідно враховувати при спілкуванні з молоддю з метою пошуку загальних з нею ідеалів і ціннісних орієнтирів, налагодження діалогу в суперечливих соціокультурних реаліях. У становленні й розмаїтості молодіжних угруповань не останню роль відіграє медіакультура.

Молодіжна субкультура формується під безпосереднім впливом «культури дорослих», яка представляє собою простір формування життєвих смислів підлітків і юнаків. Адже високі або ниці смисли – це продукт смислової взаємодії між старшим і молодшим поколіннями, членами різних суспільних груп і молодіжних співтовариств, це – «боротьба за виживання» між різними рівнями людських цінностей. І успішність цієї боротьби на користь духовності залежить від світу дорослих, усвідомлення і відчуження ними себе у якості «ідеального дорослого» або «сукупних батьків» – відповідальних, люблячих, не байдужих до долі своїх нащадків.

Необхідно спонукати молодь до здорового способу життя, моральної поведінки, людино-людяних стосунків, до самовиховання та протидії шкідливим впливам інформаційного середовища, підтримувати у юнаків та дівчат орієнтацію на пошук смислу особистого існування як на самопізнання і самоудосконалення. Ще Л.С. Виготський підкреслював провідну роль дорослого у розвитку дитини. А включення «ідеального дорослого», забезпечення тим самим так званого «зворотного зв'язку» сприяє підвищенню продуктивності спільної діяльності старших і молодших, активному обміну між ними різноманітними уявленнями, ідеями, інтересами, настроями, почуттями, установками тощо [6].

Тому слід підкреслити, що соціокультурне середовище – це не лише якийсь абстрактний зовнішній, часто чужий, світ, або якась молодіжна субкультура, де втрачається індивідуальність. Це – конкретні дорослі, які несуть відповідальність за свої дії й ініціативи у просторі орієнтирів соціального і культурного розвитку суспільства, його екологічності. Це також ті представники старшого покоління, які не знайшли форм взаємодії з молоддю, починаючи вже з сім'ї, аби вийти на рівень взаєморозуміння у визначенні оптимальних для обопільного розвитку цілей і засобів їх досягнення.

Сучасні уявлення відносно психологічної допомоги мають враховувати екзистенційні настрої людей, зокрема, сучасної молоді, яка живе в новому, часто у досить агресивному, соціокультурному середовищі, пошук людиною смислу власного, індивідуального буття. Психологічна допомога має бути поставлена і скоордино-

вана на пошук і реалізацію людиною саме високого смислу, оскільки цей рівень забезпечує високу якість життя особистості, її внутрішній розвиток, самореалізацію.

Орієнтири психологічної допомоги. Діалог – місток між смислами

На визначення *стратегій такої допомоги* впливають ідеї і розробки, зокрема, учених екзистенційно-гуманістичного напрямку в психотерапії. Наприклад, відомий психолог і психотерапевт Дж. Бьюдженталь радив не повертати людину до якихось передбачених для неї «гарних умов», які були раніше, не усувати певні «симптоми», а допомогти їй рухатися далі – до осмислення власного життя, відчуття себе здатною на значно більше у своєму житті і мати вибір там, де раніше вона відчувала примус, несвободу.

Пошук смислу життя є однією з екзистенційних проблем, які не завжди ясно усвідомлюються людиною. Тому фахівець, який працює в екзистенційно-гуманістичній парадигмі, виявляючи особливий «екзистенційний слух», в змозі за фасадом заявлених проблем і скарг клієнта уловити приховані екзистенційні проблеми і заклики. У цьому полягає сенс «життєзмінюючої» психотерапії: клієнт і терапевт в загальному шуканні прагнуть допомогти першому зрозуміти ті способи, якими він намагається відповідати на екзистенційні питання свого життя, і переглянути деякі з цих відповідей таким чином, аби зробити життя більш автентичним і повноцінним, знайти себе справжнього [2].

Психологічна допомога не вичерпується підтримкою людини в подоланні конкретних життєвих проблем, певних ситуацій, а направлена на розширення у неї уявлення про себе, свої можливості й перспективи, про свою роль у власному житті та в житті суспільства, в якому вона живе і творить, про простір життєвих пріоритетів і цінностей, які закладають фундамент індивідуальної світобудови, що і визначає вектор самопізнання, саморозвитку, самоздійснення. Психологічний супровід має сприяти виявленню людиною внутрішніх ресурсів і поєднанню їх з реальними умовами життя. Така участь психолога у пошуку життєвого смислу клієнта може знайти віддзеркалення і підтвердження в словах В. Франкла: «Я бачив смисл свого життя у тому, щоб допомагати іншим побачити смисл у своєму житті».

Значна роль в процесі відкриття смислу життя приділяється **діалогу** між дорослими і дітьми, молодшим і старшим поколінням, а також психолога з клієнтом. Через діалог консультант або психотерапевт має можливість достукатися до людини, допомогти їй прислухатися до себе, відкрити високі смисли, а також виявити внутрішні і зовнішні резерви для їх реального втілення в життя. Під час діалогу, дискусії, діалогічної мови, тобто розмови, співрозмовники обговорюють і вирішують будь-які питання і проблеми.

Оптимістично про духовний розвиток людини і людства, про роль діалогу в становленні людського в людині міркує М.С. Каган: «Оскільки немає жодних підстав вважати, що духовний розвиток людини завершився нинішнім його станом, оскільки людина – незавершена і, мабуть, приречена на вічний саморозвиток система, і оскільки радикальна зміна її життєвої позиції є альтернативою її самознищення, остільки є всі підстави стверджувати, що в сучасному її стані людина зовсім не є «вінцем творіння», і що мрія Ф. Ніцше про «надлюдину» буде реалізована, тільки буде вона носієм не «волі до влади», а «волі до діалогу» з усім, що її оточує в світі, так само, як і з самою собою» [10, с. 33].

Ідея діалогу у психологічному консультуванні і психотерапії активно вивчається і впроваджується сучасними вітчизняними і зарубіжними дослідниками (Г.В. Дьяконов, І.В. Дубровіна, З.Г. Кісарчук, Г.О. Ковальов, Є. Осін, М.В. Телегін, Н.В. Чепелева та ін.).

Діалог суб'єктів – це форма обґрунтованого глибокого мислення, в якому погляди хоч і відрізняються, та зменшується можливість для жорстких бінарних класифікацій, з'являються стани амбівалентності, що становлять аксіому, яка відповідає онтологічному згущенню світу, нагромадженню його складності, заплутаності й насиченості інформацією, де різноманітні об'єднання, розчленування чи упорядкування малоімовірні, якщо не безнадійні. Має значення те, що виникає необхідність вагатися, метушитися з одного кінця в інший, боротися з невизначеністю чи непрозорістю [Див. 13].

У якості засобу трансляції вічних, високих цінностей як національної, так і світової культури можуть успішно виступати відомі *сократичні діалоги*.

Сократичний метод є, так би мовити, рухом думки до розуміння певної ідеї, де використовується ціла низка таких прийомів, як: іронія, маєвтика, індукція [13]. Так, іронія – це насмішка над собою, спосіб позбутись власного догматизму, самонадіяності та всезнайства («я знаю, що я нічого не знаю»). Здорове глузування дає свободу для руху думки, освітлення і просвітлення свідомості. Маєвтика (з грецької означає «повивальне мистецтво») допомагає народженню істини, особливо у сфері моралі, серед яких найважливішими вважаються питання про добро, справедливість, які не мають однозначних відповідей, але активізують рефлексивний потенціал співбесідника, який обмірковує та спростовує, доходить до правильної відповіді. Маєвтика – це мис-

тецтво видобування за допомогою проблемних питань прихованого в людині правильного знання. Індукція – полягає у тому, що рух до істини відбувається шляхом наведення. Істина за Сократом – це «те, що вже визначено і виражено в понятті. Логос – це і є ніби думка, що отримала межу. А ідея – це те, що має бути визначено, тобто ідея – це представник істини в розумі. Ідея – це енергетичний рух в розумі. *Ідеї ніби світяться. Ми їх вловлюємо в поняттях.* Тому в кінці сократівських діалогів питання залишається відкритим» (**виділено нами** – Г. Т. в цьому ми вбажаємо деяку спорідненість, наприклад, із *чуттєвою тканиною відображення*, за О.М. Леонтьєвим, або *чуттєвими зміслами, вищим зміслом*, за І. Франком).

Учасники сократичного діалогу мають відійти від монологу і навчитися бачити речі у перспективі й за допомогою запитань оцінювати власні судження та думки співбесідників. Крім того, важливо володіти почуттям самоіронії, без якої неможливо поставитися до себе і своїх ідей, уявлень та стереотипів критично, а також поважати погляд і думку іншого, що дає можливість по-новому поглянути на реальність, уникнути поспішних суджень і неважених рішень. Метод Сократа можливо застосовувати при опануванні будь-якої навчальної дисципліни, наприклад, при вивченні мови, літератури, суспільних наук, філософії. Так, після прочитання програмового твору учні чи студенти сідають в коло і обговорюють тему, сюжет, авторську позицію, вплив на читача, а всі висловлені ідеї, які дискутуються і оцінюються, пізніше можуть бути використані для підготовки презентацій, написання есе, рефератів. На уроках і лекціях природничо-математичного циклу можливе обговорення теореми, наукової гіпотези, пошук альтернативних вирішень проблеми. У дискусії народжується правильне рішення, чим прищеплюється глибока повага до предмету, підкреслює у своєму дослідженні М.В. Кісіль [Там само].

Притча в опануванні зміслом життя

істина, до якої прагнув Сократ у діалозі, передбачає відкриття людиною буттєвих, духовних, високих життєвих зміслів. На нашу думку, дієвим у відкритті, в усвідомленні сутнісних зміслів особистісного існування може виявитися *метод інтерпретації фольклорних сюжетів, будь-яких культурних текстів, зокрема притч.*

До притчі не раз звертався Л. Толстой, з її допомогою висловлювали свої філософські та моральні переконання Ф. Кафка, П. Марсель, Ж.-П. Сартр, Б. Брехт, А. Камю. До її використання закликають сучасні, у тому числі і вітчизняні, психологи і психотерапевти, такі, як: Д.Н. Арутюнова, Ж.В. Гордеева, О. Літківська, О.Р. Шіпановська та ін. Притча вказує шлях до пізнання, осмислення свого життя, ціннісних пріоритетів, відкриває поле життєвих зміслів, серед яких легше віднайти найважливіший. А це збагатшує внутрішню картину світу людини, розширюючи горизонти її самопізнання і пізнання навколишнього світу, що, у свою чергу, спонукає по збагнення все нових і нових буттєвих цінностей. «Чим ширший життєвий світ людини, тим багатші змісли, які вона здатна з нього вичерпати, тим більше того, що їй небайдуже (і за що тим самим вона перебуває у відповіді), тим більш аутентичне її буття», – підкреслює Є. Осін [15, с. 90-91].

На думку Д.В. Пивоварова, художні досліди В. Шекспіра, Л. Толстого, Ф. Достоевського та інших геніїв художньої літератури свідчать про те, що неможливо навчити повною мірою іншу людину усвідомлено відкривати змісл свого життя. «За допомогою яскравих прикладів і міфологем (міф про Сізіфа, міф про блудного сина і т.п.), – пише він, – можна лише стимулювати такого роду особистий пошук, окреслити його вектори. Реальне життя найчастіше не відповідає і навіть протилежне до свідомо сформульованого індивідом «для себе» життєвого кредо, зміслу життя» [17].

Проте у процесі надання психологічної допомоги психолог, скориставшись методом інтерпретації, зокрема притчі, може сприяти пізнанню (і впізнаванню) людиною власних життєвих цінностей і відкриттю для себе тих зміслів, які підвищать рівень життя на більш високий, духовний рівень. Наші спостереження показали, що за допомогою притчі можна досягти визначення, розуміння людиною певного зміслу, відчуття (відчування, переживання) його (приклад пояснень клієнтом того чи іншого тексту притчі: «болісно», «приємно», «почуття провини», «гірко», «присмак негідного» тощо), а також розуміння того, добре чи погано, гарно чи потворно, благородно чи негідно вчинили персонажі твору і як найкраще вчинити у певному випадку, щоб це викликало позитивні емоції і почуття, переживання щастя і радості («тоді стане легко на душі», «совість буде чистою», «не буде соромно, що комусь завдав шкоди» і т.п.).

Тобто за допомогою цього методу можливо досягти опанування людиною зміслом (чи зміслами) життя, поєднуючи знання його (або їх, цих зміслів), почуття та відчуття, які він (вони) викликає і конкретні дії, які можуть привести до того чи іншого бажаного результату. Певний алгоритм розуміння і пояснення міфологічної ситуації (називання значення, значимості і дієвості зміслів, визначених самим клієнтом) переноситься на по-

дальші запропоновані людині притчі, а також на власні історії життя, конкретні ситуації, причому як минулі, так і можливі, очікувані чи прогнозовані.

Вважаємо важливим підкреслити, що діалог як «зустріч», «спів-буття» людей має бути безперервним на всіх етапах розвитку особистості і у будь-якій життєвій ситуації. Це дозволить людям ставитися один до одного і до думки опонента з повагою, як до рівного, бути толерантними, проявляти співчутливість і підтримку, тобто встановлювати «людино-людяні» відношення. Діалог між батьками і дітьми, старшим і молодшим поколіннями, а також між психологом і клієнтом – не разова дія, або чиясь забаганка чи достойна поваги ініціатива, а як стиль життя, механізм встановлення таких стосунків, які сприяють розвитку людського в людині, і добротності між людьми та у світі взагалі. А всередині діалогічної взаємодії здійснюється ціннісно-смісловий взаємобмін. Діалог як принцип співбуття людей може поєднуватись із згаданим вище сократичним діалогом, при якому можна використовувати міфологічні і символічні твори, казки, легенди, притчі.

Звичайно, сприяти діалогу, а значить співпраці, обопільній довірі, взаємовідповідальності має певна атмосфера, завдяки якій діалог розкривається, розгортається, підтримується і продовжується далі, уже на рівні індивідуальної свідомості. Діалог – це намагання зрозуміти, подолати власні стереотипи, це процес дослідження і розвитку, навчання і змін [9, с. 19-21].

Через художні твори, розмірковування над власними життєвими історіями і конкретними ситуаціями людина сама, а також за допомогою іншого (батьків, друзів, вчителя, психолога, ЗМІ) може вікривати зміст смислу життя, відчувати його «душею і серцем» і мати певні можливості та способи втворювати їх у життя, відповідно вчиняти. Отримавши задоволення, радість від здійсненого, вчиненого, людина й далі прагнуче до власної досконалості, підвищення свого індивідуального життя, взаємовідношень з іншими людьми і світом до більш високого рівня. Психологічний супровід у пошуку смислу життя і в опануванні ним має бути вільним від будь-якого маніпулювання і тиску на людину, її свідомість і особистий вибір. Надаючи психологічну допомогу, важливо сприяти розумінню людиною себе і світу відповідно до її наявних життєвих ідеалів, цінностей і смислів, пропонуючи їй при цьому вектор і можливі шляхи і способи духовного самопізнання і саморозвитку, реалізації життєвих задумів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бердяев Н. А. «Смысл творчества» и переживание творческого экстаза / Н.А. Бердяев // Самопознание. – М. : ЭКСМО-Пресс, 1997. – С. 456-472.
2. Бьюдженталь Дж. Искусство психотерапевта / Дж. Бьюдженталь – СПб. : Питер, 2001. – 304 с.
3. Василюк Ф. Е. Психотехника выбора / Ф. Е. Василюк // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии. – М. : 1997. – 284-314.
4. Гурлева Т. С. Высокий смысл життя як цінність і чинник формування стратегій психологічної допомоги у вирішення людиною екзистенційних проблем / Т. С. Гурлева // Соціокультурні чинники становлення сучасної парадигми психотерапевтичної допомоги особистості : Монографія / З. Г. Кісарчук, Л. О. Гребінь, Т. С. Гурлева [та ін.] / За ред. З. Г. Кісарчук. – Кіровоград : Імекс – ЛТД, 2012. – С. 94-118.
5. Дружинин В. Н. Варианты жизни : Очерки экзистенциальной психологии / В. Н. Дружинин. – М. : «ПЕР СЭ», СПб. : «ИМАТОН-М», 2000. – 135 с.
6. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – М.: Издательство «Наука», 1994. – 321 с.
7. Духовность как феномен личностного бытия [Электронный ресурс] – режим доступу : <http://www.rae.ru/monographs/103-3576>
8. Журавльова Н. Ю. Цінність особистісного розвитку як чинник формування стратегій психологічної допомоги / Н. Ю. Журавльова // Соціокультурні чинники становлення сучасної парадигми психотерапевтичної допомоги особистості : Монографія / З. Г. Кісарчук, Л. О. Гребінь, Т. С. Гурлева [та ін.] За ред. З. Г. Кісарчук. – Кіровоград : Імекс – ЛТД, 2012. – С. 118-133.
9. Енвер Джуліман та Ліліан Юрт. Навчання молоді правам людини. Посібник для організаторів освітніх заходів з прав людини для молоді / За ред. С. Бутова, К. Руцького. – Харків: Права людини, 2009. – 156 с.
10. Каган М.С. Человек как проблема современной философии / М.С. Каган // Философский век. – Вып. 21. – 2002. – С. 27-33.
11. Кальба Я. Вчинковий потенціал особистості учня як предмет психологічного аналізу / Ярослава Кальба // Психологія і суспільство. – 2011. – №2. – С. 148-163.
12. Колісник О. Духовний саморозвиток особистості / О. Колісник // Соціальна психологія. – 2006. – №1 (15). – С. 62-77.
13. Кісіль М.В. Метод Сократа в контексті гуманізації вищої освіти // Нова парадигма: Журнал наукових праць / Гол. ред. В.П. Бех. – Вип. 97. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – С. 65-71.
14. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев – М.: Политиздат, 1975. – С. 304.

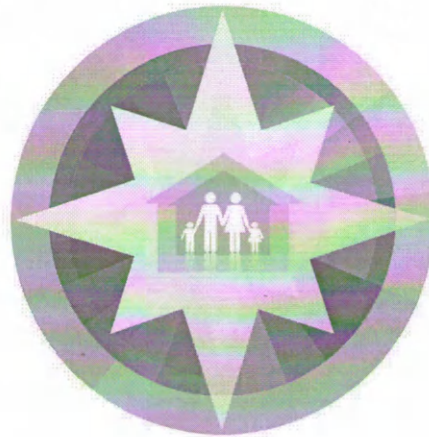

-
15. Осин Е. Аутентичность. Экзистенциальная традиция: философия, психология, психотерапия. / Евгений Осин – Вып. 2/2004(5). – Ростов-на-Дону. – С. 88-93.
  16. Отец Александр Мень отвечает на вопросы слушателей: Духовность человека [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://azbyka.ru/vopros/1m02-all.shtml>
  17. Пивоваров Д.В. Смысл жизни человека / Д.В. Пивоваров // Кемеров В. Философская энциклопедия. – «Пан-принт», 1998 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://terme.ru/dictionary/183/word/smysl-zhizni-cheloveka>
  18. Сморгж Л.О. Эстетика : Навч. посібник / Л.О. Сморгж ; Київський міжнар. ун-т. – К. : Кондор, 2009. – 334 с.
  19. Флоренская Т.А. Диалог в практической психологии. Наука о душе / Т.А. Флоренская – М.: Владос, 2000. – 208 с.
  20. Франко Іван. Роль змислів у поетичній творчості [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lessons.com.ua/ivan-franko-rol-zmisliv-u-poetichnij-tvorchosti/>

Міністерство освіти і науки України
Державна наукова установа «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти»
Інститут соціології Національної академії наук України
Управління освіти і науки Запорізької обласної державної адміністрації
Комунальний заклад «Хортицький національний навчально-реабілітаційний
багатопрофільний центр» Запорізької обласної ради

**УКРАЇНСЬКА НАУКОВА ШКОЛА ПСИХОЛОГІЇ ТА
ПЕДАГОГІКИ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ:
ДОСЯГНЕННЯ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
РОЗВИТКУ**

Ювілейний науково-методичний збірник

Запоріжжя
2013

ББК 74.30В686Я81
УДК 376.1.015.3(076)
У 45

Рецензенти:

Молодиченко В.В. – доктор філософських наук, професор, ректор Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Гура Т.С. – кандидат психологічних наук, доцент, проректор з наукової роботи та міжнародної діяльності Комунального закладу «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради.

У 45 Українська наукова школа психології та педагогіки життєтворчості: досягнення, проблеми та перспективи розвитку: ювілейний науково-методичний збірник / За редакцією доктора філософських наук Л. В. Сохань, кандидата історичних наук І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен, кандидата педагогічних наук В. В. Нечипоренко, кандидата соціологічних наук Н. М. Гордієнко, кандидата педагогічних наук О. Л. Позднякової – Запоріжжя : Видавництво Комунального закладу «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатoproфільний центр» Запорізької обласної ради, 2013. – 648 с.

ISBN 978-966-8157-38-7

У ювілейному науково-методичному збірнику на основі ретроспективного аналізу 20-річного досвіду пошуково-експериментальної діяльності розкрито шляхи розвитку концепції педагогіки і психології життєтворчості, діалектику її реалізації в освітніх закладах ХХІ століття; розкрито зміст життєтворчості як психолого-педагогічного феномену та сучасні підходи до розуміння мистецтва життєтворчості особистості.

Особлива увага приділяється проблемі модернізації вітчизняних освітніх закладів, моделювання шляхів їх перетворення на Школи життєтворчості. Описано шляхи інноваційного поступу Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатoproфільного центру як Школи життєтворчості особистості – закладу, в якому оптимальним чином поєднано організаційні, змістові та технологічні нововведення, які забезпечують розвиток життєвої компетентності кожної дитини, її становлення в якості творця та проектувальника власного життя.

Цей збірник є логічним продовженням серії видань, присвячених проблематиці психології та педагогіки життєтворчості: «Психологія і педагогіка життєтворчості» (1996), «Мистецтво життєтворчості особистості» (1997), «Життєві кризи особистості» (1998), «Реабілітаційна педагогіка на рубежі ХХІ ст.» (1998), «Життєва компетентність особистості» (2003), «Життєтворчий потенціал реабілітаційної педагогіки: роздуми над проблемою» (2002), «Життєва компетентність особистості: від теорії до практики» (2005), «Життєтворчість особистості: концепція, досвід, проблеми» (2006), «Життєтворчі компетенції у системі компетентнісно спрямованої освіти» (2008), «Життєве проектування: психолого-педагогічний аспект» (2008), «Життєтворчі пріоритети інноваційного розвитку навчально-реабілітаційного центру» (2011), «Теорія і практика життєвого проектування саморозвитку особистості» (2011).

Видання адресовано науковцям, педагогам, усім тим, хто цікавиться проблемами людини та її індивідуального буття, а також інноваційними процесами в освіті України, новими ідеями й сучасними технологіями життєтворчості.

ISBN 978-966-8157-38-7

© Видавництво Комунального закладу «Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатoproфільний центр» Запорізької обласної ради, 2013

ЗМІСТ

Привітальні листи.....	3
ЧАСТИНА 1. ЖИТТЄТВОРЧІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН.....	15
Єрмаков І.Г., Сохань Л.В., Несен Г.М., Нечипоренко В.В. Життєтворчі обриси інноваційного поступу освіти.....	16
Сохань Л.В. Искусство быть человеком: поиск совершенства.....	24
Єрмаков І.Г., Несен Г.М. Життєтворчість особистості і виклики ХХІ століття.....	30
Нечипоренко В.В. Феноменологічний аналіз категорії «життєтворчість»: генезис та сутнісні характеристики.....	35
Сохань Л.В. Проблемы и перспективы психологии индивидуальной жизни личности.....	47
Сохань Л.В. Проектирование личностью своей жизни.....	50
Сохань Л.В. Век в обществе риска: жизнетворческий потенциал как фактор безопасности.....	53
Сохань Л.В. Психологические яды жизни.....	56
Сохань Л.В. Людина наодинці з собою.....	58
Сохань Л.В. Сотвори сам свою судьбу.....	60
Єрмаков І.Г., Несен Г.М. Особистість як суб'єкт життєвого шляху.....	67
Єрмаков І.Г., Нечипоренко В.В., Пузіков Д.О. Індивідуально-особистісна технологія життєвого проектування.....	78
Позднякова О.Л. Технологія проєктивного життєздійснення.....	81
Єрмаков І.Г. Педагогічне моделювання у контексті життєтворчості особистості.....	83
Леонтьев Д.А. Опыт методологического осмысления практик работы с личностью: фасилитация, ноотехника, жизнетворчество.....	93
Леонтьев Д.А. Шанс для творчества (конфликты и стратегии их разрешения).....	103
Шульга М.О. Спосіб і стилі життя особистості в ситуації соціального виживання.....	105
Пузіков Д.О. Оцінювання освітнього простору інноваційної школи життєтворчості особистості: якісні показники.....	110
ЧАСТИНА 2. МИСТЕЦТВО ЖИТТЄТВОРЧОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	117
Бевзенко Л.Д. Соціальні умови життєтворчості – вітчизняні ресурси досягнення соціального успіху.....	118
Беленок А.А. Фотографии как объект социального анализа и нарративизации в учебном процессе.....	125
Бойко Н.Л. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій в Україні: вчителі та випускники шкіл в мережі інтернет.....	134
Бурова О.І. Поселенська диференціація життєвого комфорту населення України та Європи: порівняльний аналіз.....	139
Вознюк Л.В. Концептуальні засади шкіл життєтворчості.....	147
Гурлева Т.С. Значення, значимість та дівість смислу життя: психологічна допомога у його становленні.....	152
Дубасенюк О.А. Проектування життєдіяльності старших школярів.....	162
Елькін М.В. Професійна компетентність учителя як психолого-педагогічна проблема.....	172
Заворотна Я.В. Технологія оцінки забезпечення інноваційного управління загальноосвітнім навчальним закладом.....	176
Зарицька В.В. Розвиток емоційного інтелекту у системі професійної освіти.....	182
Зламанюк Л.М. Професійна компетентність – складова педагогічної майстерності вчителя у процесі викладання природничо-наукових дисциплін.....	189
Злобіна О.Г. Образ бажаного життя в уявленнях випускників.....	192
Ізбаш С.С. Психотехнологія як наука про систему психотехнік управління людьми.....	195
Калошин В.Ф. Оптимізм: сутність, прояв, техніки формування.....	199
Калошин В.Ф. Позитивне мислення – ефективний інструмент управління власним життям.....	206
Ковганич Г.Г., Кириченко В.І. Розвиток життєвої компетентності учнів в умовах освітнього простору позашкільного навчального закладу.....	214
Кожевникова А.В. Педагогічні умови готовності майбутніх вчителів до суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом.....	218
Макагон Е.В. Моделирование процесса становления педагога-исследователя.....	221
Романенко М.І. Концепція життєтворчості у контексті нової філософії освіти.....	229
Завірюха Л.А. Акме як показник самореалізації особистості.....	236
Мартинюк І.О., Соболева Н.І. Сучасна молодь України: проблеми життєвого вибору.....	242
Старовойтенко Е.Б. Культурное время личности.....	255
Степаненко І.В., Степаненко Н.Б. Ризики життєтворчості у світі, що глобалізується, і можливості їх мінімізації засобами освіти.....	265
Степаненко Н.Б. «Мистецтво жити екологічно» у контексті інформатизації та віртуалізації людського життя.....	273
Титаренко Т.М. Конструювання життєвого шляху: практики автобіографування.....	278

**ЧАСТИНА 3. ХОРТИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ
БАГАТОПРОФІЛЬНИЙ ЦЕНТР – ШКОЛА ЖИТТЄВОРОЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ..... 289**

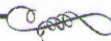
Єрмаков І.Г. Школа життєвості – школа майбутнього України.....	290
Нечипоренко В.В. Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр як Школа життєвості.....	295
Нечипоренко В.В. Моделювання та практичне забезпечення освітньої системи на засадах життєвості парадигми.....	307
Нечипоренко В.В. Експериментально-пошукова діяльність Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру: від санаторної школи-інтернату до національного закладу освіти.....	321
Нечипоренко В.В. Інноваційне технологічне забезпечення освітньо-реабілітаційного процесу в Школі життєвості.....	328
Нечипоренко В.В. Розвиток життєвої компетентності учнів з обмеженими можливостями здоров'я в умовах навчально-реабілітаційного закладу.....	337
Нечипоренко В.В. Теоретичні основи та інноваційний досвід організації моніторингу рівня розвитку життєвої компетентності учнів.....	342
Нечипоренко В.В. Моделювання та розвиток професійної компетентності педагогів навчально-реабілітаційного закладу.....	347
Баландіна Ю.В. Життєвий проект як орієнтир у просторі майбутнього.....	360
Боговін Н.В. Досвід життєвого проектування в школі життєвості (на прикладі життєвого проекту учениці першого класу Хортицького центру).....	362
Бондаренко Р.Н. Жизнетворчество.....	366
Васильцова В.І. Розвиток творчого потенціалу вихованців в умовах інклюзивної школи.....	368
Гетьман О.О. Формування компетенцій життєздатності у дітей дошкільного віку засобами фізичної культури.....	373
Гордієнко Н.М. Інтеріоризація соціальних норм дітьми та підлітками з особливими потребами як передумова їх життєвості у сучасному суспільстві.....	377
Зарицька В.В., Козарик О.С. Модель розвитку ключових компетенцій у старшокласників з основних сфер людської життєдіяльності (на прикладі досвіду Хортицького центру).....	381
Зотов В.М. Європейські гуманістичні цінності та виміри як пріоритетний напрямок розвитку державної освіти України.....	387
Казаннікова О.В. Проективно-рефлексивна технологія як один із пріоритетних шляхів побудови навчального процесу в школі життєвості.....	391
Кетлер-Митницька Т.С. Розвиток інтернальності студентів з особливими потребами як психологічна умова формування їх соціальної компетентності.....	399
Книш Л.І. Підготовка студентів на заняттях дисципліни «Педагогіка сімейного виховання» до розвитку в учнів сімейно-побутових компетенцій.....	403
Козарик О.С. Підготовка компетентних педагогічних кадрів на інноваційних організаційно-технологічних засадах.....	409
Коротина Н.М. Медицина реабілітація як засіб формування соціальних компетенцій дітей з особливими освітніми потребами.....	411
Косарева А.С. Збагачена проективно-рефлексивна технологія у школі життєвості.....	415
Кудінова М.С. Життєве проектування: педагогічний супровід в умовах навчально-реабілітаційного закладу.....	417
Лапа В.М. Життєвий проект «Запоріжжя-Грязовець. Дружба без кордонів».....	422
Левчук Н.О. Технологія планування життєдіяльності дитячих колективів у школі життєвості.....	425
Лещенко Г.В. Проектний підхід до організації виховного процесу Школи життєвості.....	428
Лопатинська Н.А. Забезпечення права на якісну освіту дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (на прикладі Запорізького регіону).....	430
Маврін В.В. Розвиток риторичної компетентності учнів навчально-реабілітаційного центру на засадах педагогіки життєвості.....	434
Маришина Л.В. Розвиток компетенцій життєстійкості та життєздатності учнів з обмеженими можливостями здоров'я в умовах навчально-реабілітаційного центру.....	440
Нечипоренко К.С. Розвиток адекватної самооцінки депривованих підлітків з психофізичними вадами як складової їх життєвої компетентності.....	447
Оліфір Н.І. Вплив хореографічного мистецтва на творчий та особистісний розвиток дитини.....	450
Пазюк Н.М. Уроки життя під час вивчення української мови та літератури.....	451
Позднякова О.Л. Специфіка розвитку соціальної компетентності учнів з обмеженими можливостями здоров'я.....	454
Саламатіна Н.Ю. Розвиток творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами синтезу мистецтв.....	458
Серга Т.А. Жизнетворчество и самореализация как эффективная жизненная стратегия личности.....	460
Сергеев С.Г. Педагогіка життєвості: реалії сучасності.....	465
Сілявіна Ю.С. Розвиток життєвості потенціалу вихованців з особливими освітніми потребами в умовах акмеологічного простору навчально-реабілітаційного центру.....	467
Соловій Я.І. Життєвості пріоритети програми для старшокласників «Моє життя та світові події».....	473

Сташук О.О. Психолого-педагогічні умови соціалізації учнівської молоді в освітньо-реабілітаційному центрі: контекст життєтворчості.....	478
Тесленко Г.Ю. Життєтворчі виміри учнівського самоврядування.....	483
Тимофєєва Н. В. Формування соціальної компетентності підлітків засобами тренінгової роботи в умовах школи життєтворчості.....	485
Хлібець Є.О. Досвід впровадження програми «Сприяння особистісному зростанню учнів» у виховному процесі Школи життєтворчості.....	488
Червоненко К.С. Концепція виховної системи Хортицького центру як Школи життєтворчості.....	490
Шулятьєва І.М. Міжнародний інтеграційний фестиваль життєтворчості «Шлях до успіху» як засіб розвитку соціальної компетентності дітей та молоді з обмеженими можливостями здоров'я.....	493
ЧАСТИНА 4. ПЕДАГОГІКА І ПСИХОЛОГІЯ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ – СТРАТЕГІЧНА ОСНОВА МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ В ХХІ СТОЛІТТІ.....	497
Єрмаков І.Г., Алексієнко С.О. Педагогіка життєтворчості – концептуальна основа розвитку інноваційної школи.....	498
Галенко Ю.А. Розвиток особистості учня в умовах школи життєтворчості з урахуванням технології «педагогічної підтримки».....	511
Гончаренко Н.П., Згурська Л.М. Не зупиняйтесь на досягнутому.....	516
Грінь Л.М. Школа життєтворчості в умовах педагогічного експерименту.....	520
Довбиш В.В. Будуємо школу життєтворчості.....	523
Донець Т.В. Створення сприятливих психолого-педагогічних умов для розвитку життєвих компетентностей особистості.....	530
Друзенко Н.М. Педагогічна творчість і особистість учня в умовах експериментального навчального закладу.....	536
Косовський А.І. Вчити для життя.....	542
Кузько В.А. Інноваційний потенціал життєтворчого простору громадсько активної школи.....	547
Кульбач Л.М. Роль методу проєктів у розвитку життєво компетентної особистості в рамках експериментального закладу освіти.....	553
Куржанова Н.І. Розвиток інноваційної особистості на засадах педагогіки родинності та життєтворчості.....	557
Кучман С.Б., Сєдих С.О. Програмно-методичне забезпечення компетентнісно спрямованого інноваційного розвитку школи життєтворчості.....	559
Лобунець Л.М., Ситенко Н.І. Розвиток розумової активності та пізнавально-пошукової діяльності учнів початкової школи.....	567
Мельник Т.В., Боброва С.Й. Розвиток життєвої компетентності учнів як дослідно-експериментальна робота.....	571
Меншикова Л.М. Педагогіка життєтворчості як фактор успіху в розвитку особистості.....	579
Некраш Т.В. Становлення особистості в умовах школи життєзнавства.....	583
Пивовар С.В. Створення умов для розвитку самоосвітньої компетентності учнів.....	588
Радиш О.Ю. Педагогіка життєтворчості – запорука успіху.....	592
Фетісова Є.О. Компетентнісний підхід у системі інноваційного навчального закладу.....	600
Фуголь Н. Р. Створення моделі школи життєтворчості в умовах сільського регіону.....	603
ЧАСТИНА 5. ПЕДАГОГІКА ЖИТТЄТВОРЧОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ДІЇ. РОЗДУМИ ПЕДАГОГІВ, ВИХОВАНЦІВ ТА СТУДЕНТІВ.....	607
Термінологічний словник «Педагогіка життєтворчості».....	608
Сторінки життєвих історій.....	611
Життєтворчість: роздуми педагогів, студентів, учнів.....	624
Афоризми, максими, сентенції.....	640

Ювілейний науково-методичний збірник

За редакцією
доктора філософських наук Л. В. Сохань,
кандидата історичних наук І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен,
кандидата педагогічних наук В. В. Нечипоренко,
кандидата соціологічних наук Н. М. Гордієнко
кандидата педагогічних наук О. Л. Позднякової

**УКРАЇНЬСЬКА НАУКОВА ШКОЛА ПСИХОЛОГІЇ ТА
ПЕДАГОГІКИ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ:
ДОСЯГНЕННЯ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
РОЗВИТКУ**

Макет - П. Демченко
Дизайн обкладинки - Т. Геворкян-Тарасова

Підписано до друку 15.09.2013.
Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Гарнітура Arial Narrow/ Book Antiqua. Друк Riso.
Ум.-друк. арк. 75,3. Обл. вид. арк. 71,0.
Наклад 300 прим. № зам. 43.

Видавництво Хортицького національного навчально-реабілітаційного
багатопрофільного центру
69017, м. Запоріжжя, о. Хортиця, вул. Наукове містечко, 59.
Свідоцтво ДК №4287 від 29.03.2012
тел./факс: (061)286-53-04, 286-54-81.
E-mail : polyg10@yandex.ru
E-mail : hnnrbz@mail.ru